

University of Groningen

Het peilen van de diepte

Miedema, S.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1997

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Miedema, S. (1997). *Het peilen van de diepte: de relatie tussen werkloosheid en delinquentie bij jongvolwassen mannen*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Inleiding en Probleemstelling

1.1 Enkele opmerkingen vooraf

Deze publikatie is de eindbalans van een onderzoek onder een kleine groep langdurig werkloze jongvolwassen mannen. Over hen zijn reeds eerder een tweetal uitgebreide onderzoeksverslagen (Miedema, 1993; Miedema, 1994) en verschillende (congres)bijdragen gepubliceerd. Daarin is ruim aandacht besteed aan een beschrijving van verschillende soorten levensstijlen die ik, op basis van langdurige gesprekken over hun individuele levenslopen, heb onderscheiden. Ditzelfde geldt voor een uiteenzetting van de theoretische achtergronden, de keuze voor de benaderde respondenten en de verschillende methodische analysestappen. Wil deze publikatie een meerwaarde hebben dan heeft het weinig zin dit in gecomprimeerde vorm over te doen. Hoewel een zekere overlap niet geheel en al uit te sluiten is, staat in deze publikatie een meer theoretische reflectie voorop.

Ik wil beginnen met een karakterisering van het object van de jeugdcriminologie: problematisch gedrag door jongeren (adolescenten). Met jeugd wordt dan meestal bedoeld strafrechtelijke minderjarigen; met problematisch gedrag alle soorten handelen waarop het justitiële apparaat kan reageren met sancties.¹ Onder jeugd reken ik ook jongeren die zich bevinden in de fase van de jongvolwassenheid. Het begrip jeugd is door allerlei maatschappelijke ontwikkelingen nogal opgerekt en kent allerlei onderverdelingen. Tegenwoordig gangbaar is het onderscheid in: de kindertijd, adolescentiefase (jong, midden, laat), de post-adolescentiefase en de fase van jongvolwassenheid.²

Mijn stelling is dat criminologische theorieën over jongeren, de jeugdcriminologie, gedomineerd worden door, veelal impliciet gebleven, opvattingen over respectabele, geïntegreerde jongeren en conformistisch, in de zin van maatschappelijk aangepast, gedrag. Deze vormen de (positieve) referentiepunten om houdingen, gedragingen, achtergronden en identiteiten van meer delinquente jongeren vast te stellen. Ten opzichte van respectabele jongeren fungeren delinquente jongeren als negatieve contrastgroep³. Een dergelijke analytische tweedeling doet natuurlijk geen recht aan de hoeveelheid theorieën en soorten onderzoek. Het is meestal weinig zinvol om over *de* jeugdcriminologie of *de* jeugdcriminaliteit te spreken. De jeugdcriminologie, als zelfstandig wetenschapsgebied en studietheema binnen de sociale wetenschappen, is een verzameling van theoretische benaderingen en perspectieven, waarvoor geldt dat er rivaliserende mens- en maatschappijbeelden, kennisclaims en waarheidsaanspraken naast elkaar bestaan.

Ook de jeugdcriminaliteit is een paraplueterm waaronder allerlei wetsovertredend gedrag door jongeren gepleegd, wordt samengevat. De leeftijdpositie is daarin bepalend; het gaat voornamelijk over strafrechtelijke minderjarigen, jongeren van 12 tot 18 jaar. De betekenissen die dergelijke gedragingen hebben, de redenen van jongeren zelf om bepaalde vormen van delinquentie te plegen, blijven vaak buiten schot. In mijn onderzoek vormen deze cognitieve dimensies juist het vertrekpunt. Het gaat er, met andere woorden, om inzicht te verschaffen in de structuur en rationaliteit van handelen van specifieke groepen jongeren, hier: jongvolwassen werkloze mannen. Waarom ik juist deze groep heb onderzocht, wordt in de volgende hoofdstukken nader uiteengezet.

1.2 Het 'normaalbeeld' in de jeugdcriminologie

In de jeugdcriminologie is het klassieke object van onderzoek het problematisch, a-sociaal of onmaatschappelijk, gedrag van jongeren. Bij de term problematisch gedrag kan men een ingeperkte, meer juridische definiëring geven — wetsovertredend gedrag — of kiezen voor een ruimere omschrijving. In de enge ('legalistische') definitie is het uitgangspunt vooral delinquentie.⁴ Delinquentie is dan de verzamelterm voor door de wetgever strafbaar gestelde gedragingen. Illustratief daarvoor is het wetboek van strafrecht. Men kan bij delinquentie nog een onderscheid aanbrengen tussen verborgen delinquentie — wel gepleegd, maar niet ontdekt — en officieel geregistreerde delinquentie — bij de politie bekend geworden daders en de verdere afhandeling daarvan in de strafrechtketen. Neemt men een ruimere omschrijving dan valt daaronder ook het scala van deviante — (norm)afwijkende, provocerende, roekeloze — gedragingen. Empirisch gesproken zijn bij 'delinquente' jongeren beide soorten gedragingen veelal onderling verweven en elkaar versterkend. Daad (deviant en delinquent gedrag) en dader vallen samen; als het gedrag, gedefinieerd vanuit de dominante samenleving of het juridisch systeem, als irrationeel wordt beschouwd — irrationeel om dat men de redenen van de dader of de nagestreefde doelen niet begrijpt —, dan wellicht ook de dader.⁵ En als dit gedrag doorgaat dan krijgt het al gauw een stempel van pathologisch. Verbindend element bij daad en dader is dat de consequenties van het handelen niet alleen negatief zijn in maatschappelijk opzicht — overlast, schade, slachtoffers —, maar door justitieel optreden ook negatief doorwerken in de verdere levensloop van de gepakte daders (strafblad, detentie, negatieve reputatie, afnemende kansen op het realiseren van maatschappelijke posities, relationele problemen, recidive, enz.).

Onderzoek naar delinquentie onder jongeren, of meer specifiek naar delinquente jongeren, leidt meestal tot een aantal vergelijkbare conclusies oftewel harde empirische feiten (cf. Miedema en Janssen, 1986: 48).⁶

Delinquentie door jongeren is vooral een aangelegenheid van jongens. Een tweede vaststaand gegeven is de leeftijdsfactor. Het is vooral verbonden met de adolescentieperiode; men spreekt dan over leeftijdgebonden vormen van delinquentie. Kenmerkend daarvoor is een verloopcurve met een piek rondom de 16, 17 jaar. Een derde 'feit' is dat er een onderscheid aangebracht kan worden tussen twee categorieën daders. Voor

de meeste jongens is het plegen van delinquentie een onderdeel van hun jeugdbestaan. Hoewel door de massaliteit van deze categorie het volume aan delinquentie aanzienlijk is, neemt het meestal geen al te ernstige vormen aan. Delinquentie is onderdeel van de vrije-tijds cultuur en heeft vooral een exploratieve functie naar het verkennen van grenzen en identiteit; het is met andere woorden min of meer sociaal acceptabel ('jeugdzone'). De andere categorie wordt gekenmerkt door meer negatieve factoren; dergelijke jongens beginnen vroeger, plegen ernstiger en frequenter delicten en ze gaan langer door. En uit der aard der zaak komen ze, ondanks de lage ophelderingscijfers, ook vaker in contact met het justitiële apparaat. Uit zowel longitudinaal als dwarsdoorsnede (cross-sectional) onderzoek is vast te komen staan dat deze categorie — de harde kern, inclusief 'meelopers' — tussen de 5 à 10% van de jongeren omvat en dat hun bijdrage aan de totale jeugdcriminaliteit zo'n 50 à 60% bedraagt (zie bijvoorbeeld: Beke en Kleinman, 1993; Ferwerda et al., 1995). Bij deze jongens moet, zo is de gangbare vooronderstelling — in hun (pre-)adolescentiefase — dus iets aan de hand zijn. Wat precies is onderwerp van controverse en binnen de jeugdcriminologie zijn dan ook uiteenlopende theoretische richtingen, die zich bezig houden met het zoeken van verklaringen (etiologisch onderzoek), te onderscheiden. Daarop kom ik nog terug.

Impliciet referentiepunt is daarbij de 'normale jongere' die geen, weinig of tijdelijk (lichte, leeftijdgebonden vormen van) delinquentie pleegt; deze jongeren gaan dus niet door met het plegen van delinquentie. In dat opzicht worden respectabele jongeren en delinquente jongeren — de harde kern (persistente daders, chronische daders, ernstige recidivisten) — gecontrasteerd; men heeft het als het ware over twee verschillende 'species' en men zoekt naar fundamentele verschillen (in bijvoorbeeld die van persoonlijkheidskenmerken, in (bio-)psychologische disposities, in milieufactoren en in maatschappelijke achtergronden, in ontwikkelingstrajecten) als verklaringsoorzaken. Daarbij is overigens de aandacht vooral uitgegaan naar de meer problematische, delinquente categorie. De vraag waarom jongeren (ingeperkt) respectabel zijn/blijven is binnen de na-oorlogse jeugdcriminologie tot aan de jaren '60 veelal onderbelicht gebleven; als respectabele jongeren dan wel jongeren die bagateldelicten plegen, vormden ze immers geen problematische groep. Onderzoekers als Matza, Box en met name Hirschi hebben aan dit onderbelicht gebleven aspect ruim aandacht besteed. Het zoeken naar verklaringen modellen van oorzaken voor de groep meer persistente, problematische daders is evenwel nog steeds het hoofdpunt van de onderzoeksagenda (en wordt als zodanig ook aangestuurd door het beleid — vooral door de behoefte aan meer preventieve en/of repressieve (pragmatische) programma's). Theoretische aannames daarbij zijn disciplinair ingebed: deficiënties in persoonlijkheid (globaal de meer psychologische en biologische onderzoekstradities); minder gunstige omstandigheden in milieu dan wel gezin van herkomst enerzijds dan wel (klasse-specifieke) problemen van maatschappelijke achterstelling anderzijds (de meer sociologische traditie). Het zoeken naar deficiënties in sociologisch opzicht bij delinquente jongeren verwijst in zijn algemeenheid naar een falen in (maatschappelijke) aanpassing en integratie vergeleken met meer respectabele leeftijdgenoten die daar wel in slagen.

Wanneer we de criminologische literatuur erop naslaan dan blijkt dat in het zoeken naar verklaringen voor het ontstaan van, voortbestaan van en stoppen met delinquent gedrag er tal van factoren zijn onderzocht.⁷ Om daarin enige orde aan te brengen is een keuze uit een theoretisch kader — dit heeft, wat genoemd kan worden, een zoeklichtfunctie — een noodzakelijke voorwaarde. Een theoretisch kader structureert de vraagstelling en geeft aan wat relevant is en wat niet. Bovendien bepaalt het ook vaak het onderzoeksdesign van hoe te werk te gaan in het verzamelen van data, welke steekproef te trekken, het generalisatievermogen van bevindingen enz. Men kan bij dit aspect denken aan longitudinale versus cross-sectionele en aan kwantitatieve versus kwalitatieve designs.

Binnen de jeugdcriminologie zijn dan ook allerlei, en vaak rivaliserende, onderzoekstradities te onderscheiden. Men kan evenwel stellen dat er binnen de 'mainstream' criminologie een drietal dominante hoofdstromingen figureert. Deze zijn: de 'strain'- of anomie-theorie, de subculturele benadering en de controle theorie. Men kan over een dergelijke inperking twisten en stellen dat bijvoorbeeld ook de 'differential association' theorie, conflictbenaderingen ('new criminology')⁸, de rationele keuze-theorie en de labelling benadering daaronder vallen. Ik beperk me evenwel tot de zojuist genoemde drie hoofdstromingen. Deze worden in deel III aan de orde gesteld. Bij de behandeling van de subculturele benadering besteed ik tevens aandacht aan de zogenaamde Britse cultuurstudies.

Iedere onderzoekstraditie baseert zich op specifiek theoretische (disciplinaire, paradigmatische) aannames. In grote lijnen kan evenwel gesteld worden dat het belang van socialisatieprocessen, het aanleren van specifieke waarden en normen, gemeenschappelijk vertrekpunt is. Ik veronderstel, zoals al aangegeven, dat daarbij, als een soort impliciet referentiepunt, beelden van het ideale gezin en de respectabele, geïntegreerde jongere worden gebruikt. Dit komt vooral tot uitdrukking in onderzoeken naar gezinskenmerken van officieel geregistreerde delinquenten, gevangenispopulaties en die van risicovolle categorieën als maatschappelijk kwetsbare jongeren, randgroepjongeren e.d. Door deze selectiviteit zijn de resultaten niet te generaliseren naar devianten en deviant gedrag in meer algemene zin (zie noot 6 over Box).

Socialisatieprocessen kunnen worden opgevat als cultuuroverdracht van betekenisssystemen.⁹ Met name de primaire socialisatiefase, zeg maar de kindertijd, wordt van beslissende invloed geacht. Daarmee is ook het belang van het gezin/leefeenheid als primair socialiserend instituut gegeven. Als het daar niet goed loopt, de ouders/opvoeders tekort schieten of falen dan is de kans aanzienlijk dat dergelijke kinderen gedurende de adolescentieperiode (de secundaire socialisatiefase) gaan behoren tot de meer serieuze delinquenten.¹⁰ In het bestuderen van de ontwikkeling van deze delinquente leefpatronen kan het onderzoek zich vooral richten op een analyse van, vooral interne, gezinsomstandigheden. Centraal staat dan het gebrek aan ouderlijk toezicht en sociale controle en in het verlengde daarvan zelf-controle. Deze positie nemen bijvoorbeeld Gottfredson en Hirschi in hun boek 'A General Theory of Crime' (1990) in. Gaat men evenwel uit van een meer subculturele of klassespecifieke benadering dan kan men wijzen naar het

socialiseren in andere waarden en normen en de contradicties tussen deze en de dominante (middenklasse) cultuur. Legt men het accent meer op maatschappelijke ongelijkheid of achterstelling dan kan ongelijkheid van kansen (het niet kunnen beschikken over institutionele middelen en hulpbronnen om algemeen geaccepteerde maatschappelijke doelen (als bijvoorbeeld het krijgen van een baan, materieel succes) te realiseren, leiden tot 'strain' (frustraties, spanningen). Het onderzoek richt zich dan vooral op 'copingstrategieën'¹¹, met inbegrip van illegale oplossingen.

Nu kan men bij het doen van onderzoek naar criminaliteit onder jongeren van tevoren kiezen voor een bepaald theoretisch model (controle, strain, subculturele model) en langs de geëigende lijnen daarvan de houdbaarheid van assumpties en hypothesen toetsen. Over het design, de keuze van respondenten, methodologische aspecten en data-analyses laat ik me niet verder uit, maar deze moeten uiteraard aansluiten bij de gekozen probleemstelling. Men kan evenwel in een bepaald onderzoeksdesign deze drie modellen ook als rivaliserende verklaringskaders zien en kijken welke het meest verklaart dan wel zoeken naar een integrerend perspectief door elementen van deze theorieën op elkaar te betrekken.¹²

Een andere benadering is als onderzoeker met een relatief open houding proberen inzicht te krijgen in (omstandigheden van en redenen voor) deviantie en delinquentie onder jongeren. Ook dan bedient men zich van theoretische, veelal interactionistische, noties, maar deze hoeven niet expliciet dan wel exclusief in één van hierboven bedoelde modellen te liggen. In een meer interactionistisch kader worden de wegen die naar wetsovertredingen leiden onderzocht door verbanden te leggen tussen sociale (maatschappelijke) structuur, groepen, individuen en situaties. Aanname daarbij is dat de samenleving uit diverse groepen/groeperingen bestaat, waarvan de leden of hun zaakwaarnemers onderhandelen over definities van situaties en de dominante regels, waaronder die van het juridisch systeem, die soms botsen met die van andere groepen.¹³ Door de relatieve openheid van het theoretisch model is daarop gebaseerd onderzoek eerder te kenschetsen als exploratief dan toetsend, eerder interpretatief dan verklarend in strenge zin. In mijn (kwantitatief) onderzoek naar de relatie werkloosheid en criminaliteit onder een relatief beperkte groep jongvolwassen mannen heb ik geopteerd voor deze werkwijze.

In tweede instantie kan ik (alsnog) de gevonden onderzoeksresultaten en mijn interpretaties gaan vergelijken met de reeds kort aangeduide theoretische modellen en hun aannames. Doordat mijn onderzoek uitgaat van een levensloopbenadering en wat dat betreft tamelijk gedetailleerd is, kan ik met name aandacht schenken aan socialisatieprocessen. Op de resultaten van deze vergelijkingen kom ik in het derde deel uitgebreid terug.

1.2.1 Excurs¹⁴: Respectabiliteit

Respectabiliteit is naar mijn mening binnen de criminologie het impliciete normaalbeeld (in de betekenis van normatieve standaard, ijkmaat) voor jongeren. Respectabiliteit is meer dan alleen maar conformering aan wettelijke regels; het impliceert voor jongeren ook het voldoen aan door de dominante cultuur gestelde 'levensopgaven' als voorwaarde voor maatschappelijke integratie en positieverwerving. Hierop kom ik in hoofdstuk 2 terug.

Delinquentie, zeker als er sprake is van de meer serieuze vormen, is daar dan de tegenhanger van. Niet-respectabele gedragingen in brede zin (deviantie) of delinquentie in engere zin hebben binnen dit perspectief van 'normaliteit' vaak een irrationeel dan wel contra-productief karakter; het wijst immers in laatste instantie de maatschappelijke ordening en verhoudingen af. In het complex van 'oorzaken' kan men denken aan twee, elkaar versterkende, niveaus: 'actors' (individuele of persoonlijkheidskenmerken) en aan 'factors' (structurele of maatschappelijke omstandigheden) (cf. Van Berkel en Brand, 1994). Bij respectabele jongeren zijn deze positief en integrerend en bij niet-respectabele jongeren zijn deze negatief en marginaliserend.

Om het ideaal-beeld te concretiseren, wil ik een ideaal-typische schets geven van een respectabel gezin. Deze schets is in essentie middenklasse georiënteerd. De daar aanwezige materiële omstandigheden en opvoedpraktijken zijn dan normgevend en fungeren als (burgerlijke) referentiepunten voor het vaststellen van afwijkingen. In die zin zou men al kunnen opmerken dat gezinnen uit de arbeidersklasse, ook als ze binnen hun eigen milieu respectabel zijn, niet aan de eisen van een dergelijk ideaal-beeld kunnen voldoen.¹⁵

Wat binnen klassen als respectabel wordt gedefinieerd is afhankelijk van tijd en plaats. Respectabiliteit als geïnternaliseerde morele norm is dan een dynamisch begrip met een historisch gegroeide vertaling. Voor de middenklasse in de laat-moderne samenleving is respectabiliteit naar mijn idee vooral verbonden met het begrip zelf-controle en een reflexieve houding.¹⁶ Het onderscheid in klassen is niet alleen gebaseerd op de criteria van het sociaal-economisch stratificatiesysteem (opleiding, inkomen, status), maar ook op criteria van een sociaal-cultureel stratificatiesysteem (respectabiliteit, zelf-controle als hulpbron). Deze vormen de basis voor de tweedeling in referentiegroepen: wij, ons soort mensen, en zij, anderen. Tussen de verschillende klasse-strata hebben de sociologische afstanden — tot uitdrukking komend in houdingen, bijvoorbeeld intolerantie, en omgangsvormen, bijvoorbeeld vermijdingsgedrag —, vaak een defensieve functie. Hoe groter de afstand, hoe groter het onbegrip. Als naastliggende categorie van de traditionele burgerlijke klasse kan men wijzen naar de respectabele en aspirerende arbeidersklasse die na verloop van tijd door emancipatie schijnt 'op te lossen' in het brede maatschappelijke midden; het is een segment van de respectabele middenklasse 'in wording'.

Het ideale gezin is een onderzoekersconstructie, waarin de (vanzelfsprekende) waarden van de dominante cultuur worden weerspiegeld: gezin als hoeksteen van de samenleving, gezin als primair integratiemechanisme, gezin als emotionele thuishaven, gezin

als socialisatie-instituut, gezin als productie- en consumptie-eenheid. In hoeverre er in de empirie wordt voldaan aan deze eisen is hier minder relevant. Mijn vertrekpunt is dat dit ideaal-beeld normatief doorwerkt in de formulering van probleemstellingen en verklaringsmodellen voor delinquentie en delinquenten en een logische stap verder ook in de ontwikkeling van preventie- en interventietechnieken en behandelingsmodellen.

Het ideale gezin¹⁷

Het ideale, moderne gezin is stabiel van aard¹⁸ en gebaseerd op het ideaal van het romantische huwelijk en wederzijdse liefde en respect. Het bestaat uit natuurlijke ouders en hun kinderen (kerngezin). De ouders komen zelf ook uit harmonieuze en volledige gezinnen met een redelijke financiële basis. Ze zijn in staat gesteld om door te leren en hebben een brede algemene ontwikkeling. In principe is vader de hoofdkostwinner, maar moeder kan, als de gezinssituatie het toelaat en/of als ze betaald werk ambieert, eveneens een (part-time) baan hebben (tweeverdieners, symmetrisch gezin). De scheiding tussen het private (traditioneel vrouwelijke) domein en het publieke (traditioneel mannelijke) domein is niet meer scherp aan te brengen. Ook al is er (nog steeds) sprake van een sekse-specifieke taak- en rolverdeling, met name voor zorg-arbeid, dan nog ziet men zich als geëmancipeerd en progressief. Het draaiende houden van de huishouding en de opvoeding van de kinderen wordt gezien als een gezamenlijke verantwoordelijkheid (symmetrische rolverdeling).

Werken is voor de ouders meer dan alleen maar de kost verdienen, maar kent ook intrinsieke functies als: ontplooiing, dragen van verantwoordelijkheid, carrière maken en bijdragen aan de instandhouding van het maatschappelijk systeem. In een dergelijk gezin wordt een hoge waarde toegekend aan het belang van onderwijs voor de kinderen en onderschrijft men het meritocratische ideaal van presteren naar vermogen en het ontwikkelen van gegeven talenten. Dit geldt niet alleen voor jongens, maar ook voor meisjes. Bij meisjes is het levensontwerp langs lijnen van de traditionele en sekse-specifieke standaardbiografie vervangen door een moderne keuzebiografie, waarin plaats is voor zowel moederschap als een beroepsloopbaan/carrière maken.

Het culturele gezinskapitaal — een brede culturele (literaire en culturele) participatie, aanwezigheid materiële zaken als krant, boeken en tijdschriften, het ontwikkelen van een hogere culturele smaak (de middenklasse in haar functie als cultuur dragende bovenlaag) en daarbinnen individuele preferenties — sluit aan bij het te verwerven onderwijskapitaal van het middelbaar en hoger onderwijs en moet in principe een goede startpositie opleveren op de arbeidsmarkt.¹⁹ De ouders stimuleren de kinderen, ondersteunen — indien nodig — bij het maken van huiswerk, houden de leerprestaties in de gaten. Voorts onderhouden ze contacten met school en docenten, bezoeken ouderavonden, enz. Het onderwijs is dus meer dan alleen de leerplicht uitzitten; het is tevens anticiperende socialisatie op latere doelen (het leren uitstellen van onmiddellijke behoeftebevrediging, leren plannen), het bijbrengen van een zekere (leer)discipline, het stimuleren van intellectuele nieuwsgierigheid, het realiseren van een zinvol beroepsperspectief.

De opvoeding kenmerkt zich door een socialisatiestijl, waarin sprake is van een onderhandelingshuishouding.²⁰ Kinderen dragen hun eigen (leeftijdsgebonden) verantwoordelijkheid en worden daarop aangesproken — het begin van zelfreflectie en zelfcontrole. Het gezag van de ouders is niet puur positioneel; autoriteit kan zich alleen waar maken als het berust op zaken als: affectie, betrokkenheid, levenservaring en moreel-psychologisch overwicht. De opvoeding is consistent en bij corrigerend optreden overheerst een psychologisch-pedagogische aanpak. Als er gestraft wordt dan consistent en proportioneel. Zonodig doet men bij onoverkomelijke gezinsproblematiek een beroep op professionele ondersteuning. Het affectieve klimaat thuis en de onderlinge omgang is gebaseerd op wederzijds respect en warmte. Aan omgangsvormen, alledaags fatsoen en sociale vaardigheden wordt een hoge waarde toegekend. Het gezinsdiscours is open en gebaseerd op communicatie en argumentatie; in principe is alles bespreekbaar. Agressie heeft daarbinnen geen plaats en wordt als destructief ervaren. Men leert emoties positief te reguleren.

Men verkeert in meerdere sociale netwerken (open gezinsstructuur). Men heeft omgang met familie, vrienden, collega's, burens en de kinderen kunnen probleemloos vriendjes mee naar huis nemen of bij hen op bezoek gaan.²¹ De huiselijke sfeer is kortom gericht op het creëren van een emotionele thuishaven, maar biedt ook mogelijkheden om zich terug te trekken of individueel dingen te doen. De woonsituatie (huisvesting) is ruim en men woont in de betere wijken met tal van voorzieningen.

Bij het ouder worden krijgen de kinderen steeds meer vrijheidsgraden (bijvoorbeeld bestedingsmogelijkheden, zakgeld, tijdstip thuiskomen, zelf op vakantie gaan), maar met controle op afstand. Men houdt het oog op vriendenkeuzes, schoolprestaties, en bezigheden buitenshuis en grijpt waar nodig in. Het rondhangen op straat wordt afgekeurd. Men waarschuwt tegen de 'verlokkingen' van de vrije-tijd als verslaving (alcohol en drugs), verkeerde vrienden, het in de waagschaal stellen van een respectabele (en seksuele) reputatie. Ook het prudent omgaan met geld en leren budgetteren horen hierbij. Bijbaantjes kunnen een aanvulling zijn op het zakgeld — het leren omgaan met geld en consumptieve keuzes — en dienen als een voorbereiding op werken. Naast de deelname aan gezamenlijke activiteiten thuis, wordt deelname aan het verenigingsleven, het ontwikkelen van een hobby, culturele belangstelling e.d. gestimuleerd. Zonder de kinderen te verwennen is er een redelijke financiële ruimte voor deelname daaraan.

Ouders stimuleren de autonomie en identiteitsontwikkeling van hun kinderen, maar stellen tegelijk hoge prijs op een zekere intimiteit. Conflicten worden uitgepraat en men luistert naar elkaars meningen. In dergelijke gezinnen vormen de ouders niet alleen significante anderen (hechting en betrekkingen personen, maar ook rolmodellen.²² De ouders houden er strikte morele codes op na en sjoemelen daar zelf ook niet mee. Tussen de ouders bestaan geen (onoverkomelijke) relationele problemen en bij incidentele crisissituaties is onderlinge steun en opvang vanzelfsprekend.

Deze opvoedwaarden — eerlijkheid, vertrouwen, fatsoen, respect, tolerantie, aspiratiestreven — gelden niet alleen binnen de gezinscontext, maar ook in het maatschappelijk verkeer. Men is ook in de samenleving als geheel geïnteresseerd. De grotere maatschappelijke problemen, nationaal en mondiaal, vormen vanzelfsprekende gespreksonderwerpen en in die zin is er sprake van politieke socialisatie en het aankweken van burgerlij-

ke verantwoordelijkheden, respect voor de persoonlijke levenssfeer en democratische gezindheid. Naast de rechtenkant wordt men ook gewezen op de plichtenkant. Men is begaan met het lot van anderen en men zet zich in voor een betere wereld. Een liberale en kosmopolitische houding hoort daarbij.

Nu weten we uit de gezinssociologie, de criminologie, de therapeutische praktijk enz. dat dit beeld van het ideale gezin haaks staat op de weerbarstige en pluriforme werkelijkheid van een ongelijke samenleving. De meeste gezinnen schieten op één of meerdere dimensies tekort. Het gaat evenwel om de heuristische functie van dit ideaal-beeld. Door de dominantie ervan, een middenklasse- (blank etno-)centrisme, worden gezinnen met afwijkende patronen gedefinieerd als tekortschietend in hun opvoedingstaken. En dit tekortschieten wordt gezien als een voedingsbodem voor het ontstaan van problematisch en in laatste instantie delinquent gedrag van kinderen uit deze gezinnen. In die zin is er sprake van een klasse-'bias'. Gezinnen uit de onderklasse zijn immers ook vaak gezinnen met cumulatieve problemen. Deze problemen kunnen worden gerelateerd aan de marginale maatschappelijke positie van deze gezinnen en kunnen zowel een culturele als een structurele basis hebben.

Ook bij moderne middenklasse gezinnen, waar wel sprake is van een kindgecentreerde en reflexieve opvoeding, wordt zichtbaar dat de laat-moderne samenleving in meerdere opzichten een risico-samenleving is. Op veel terreinen is sprake van onzekerheid; te denken valt bijvoorbeeld aan economische en arbeidsmarktontwikkelingen. Vormen van sociale ongelijkheid, uitsluiting raken steeds meer geïndividualiseerd en traditionele privileges van status en klasse vallen niet zondermeer ten deel aan kinderen uit dergelijke milieus (cf. Beck, 1992).²³ Ook voor kinderen uit deze gezinnen, goed opgeleid, conformistisch in hun oriëntaties, blijkt werkloosheid dan wel werken beneden opleidingsniveau ('underemployment') niet langer uit te sluiten. Komen ze als schoolverlater niet aan de slag, raken ze als jongere/jongvolwassene werkloos en na verloop van tijd langdurig werkloos, dan zijn hun (onderwijs)investeringen en de ondersteuning van hun ouders daarin, althans voor het veilig stellen van een goede arbeidsmarktpositie, tevergeefs.²⁴ Ook zij worden naar de marge van de samenleving geduwd en moeten zien te leven van een minimaal inkomen. Een vraag is dan wat er met hun respectabiliteit gebeurt. Voor een aantal zal gelden dat de respectabiliteit steeds meer onder druk komt te staan en de daarmee verbonden contradicties en onzekerheden op niet-legale wijze worden opgelost.²⁵ Voor de jeugdcriminologie een relatief nieuw thema.

1.3 Probleemstelling

In dit boek wil ik een tweetal probleemstellingen behandelen. De eerste probleemstelling is sturend geweest voor het onderzoeksproject naar levensstijlen van jongvolwassenen met een uitkering (cf. De Bie en Miedema, 1990; Miedema, 1993; Miedema, 1994). Ik beperk me hier tot het onderzoek naar jongvolwassen langdurig werkloze mannen.

Deze probleemstelling is als volgt samen te vatten: — *Welke relaties bestaan er tussen levensstijlen van jongvolwassen werkloze mannen en hun oplossingsstrategieën?*

Of anders geformuleerd: — Welke betekenissen hebben respectabele dan wel deviante/delinquente oplossingen binnen onderscheiden levensstijlen van jongvolwassen mannen met een uitkering?²⁶ Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is onderzoek gedaan bij een groep werklozen, op basis van vrijwilligheid, en is niet van tevoren geselecteerd op de aanwezigheid van delinquentie.²⁷ Uitgangspunt daarbij is, gezien het belang van werk voor de meeste jongvolwassen mannen, dat langdurige werkloosheid kan leiden tot uiteenlopende soorten problemen en oplossingsstrategieën.

De relatie tussen werkloosheid en delinquentie en het verloop daarvan vormen centrale bestanddelen van de probleemstelling, maar impliceert tevens de relatie tussen werkloosheid en respectabiliteit. Door de betekenis van (vormen van) delinquentie dan wel respectabiliteit te plaatsen binnen de ontwikkeling van levensstijlen, vermijd ik dat vormen van delinquentie en respectabiliteit worden opgevat als een op zichzelf staande gedragsuiting. Wil men het handelen van mensen — in dit onderzoek jongvolwassen langdurig werklozen — begrijpen dan is het volgens mij noodzakelijk eerst inzicht te krijgen in hun alledaagse leef- en belevingswerelden en betekenisystemen. Het ontwikkelen van een typologie van levensstijlen is daarbij niet een doel op zich, maar een middel om de relaties tussen werkloosheid/uitkeringspositie en vormen van oplossingsstrategieën binnen (levensloop)trajecten empirisch te funderen en theoretisch te verhelderen. Om daarachter te komen hebben we²⁸ uitgebreid gepraat met respondenten over hun levensverhalen, hun ervaringen, opvattingen, verwachtingen en hun handelingsmotieven. Centraal daarbij staan vragen of werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid door henzelf als problematisch(e 'life events') worden ervaren en zo ja, in hoeverre deze gebeurtenissen redenen kunnen vormen om bepaalde vormen van delinquentie voort te zetten danwel niet langer uit te sluiten c.q. respectabel te blijven. Over het belang van de ordening in tijdsverloop van de relaties tussen werkloosheid en delinquentie kom ik in deel III terug.

De tweede vraagstelling is meer (meta)theoretisch van aard. Hier wil ik een drietal hoofdstromingen binnen de criminologie — de strain-theorie, de controle theorie en de subculturele benadering — confronteren met de theoretische conclusies die getrokken kunnen worden uit de levensstijlenbenadering.

1.4 Opbouw van het boek

Het boek valt uiteen in drie delen. In deel I worden de aanleiding en achtergronden van het onderzoek naar werkloosheid onder jongvolwassen mannen beschreven. Daarnaast komen ook de theoretische uitwerkingen, methodische opzet en de keuze voor de respondentengroep ter sprake. In dit deel komt ook de typologieconstructie aan bod.

In deel II komen de resultaten van de typologieconstructie aan bod. De onderscheiden zes levensstijlen worden daar verder uitgewerkt en geanalyseerd.

In deel III wordt gekeken naar de relatie (procesverloop) tussen werkloosheid en respectabiliteit/delinquentie voor de onderscheiden levensstijlen en de daarmee verbonden handelingsalternatieven. Na de verklaringsmodellen van de drie reeds aangeduide criminologische hoofdstromingen en het Britse subculturele model te hebben behandeld worden deze uitkomsten vergeleken met die van het levensstijlenperspectief. In het laatste hoofdstuk wordt dan de balans opgemaakt.

In deel IV wordt verwezen naar de noten. Deze zijn per hoofdstuk gerubriceerd met een doorlopende nummering en een nieuwe paginering.

Noten bij hoofdstuk 1

1. Op 1 september 1995 is het herziene jeugdstrafrecht in werking getreden. Bedoeling daarvan is enerzijds meer aansluiting te zoeken bij het strafrecht voor volwassenen, anderzijds de verharding van de jeugdcriminaliteit effectiever te kunnen bestrijden door een vergroting van de straftoemetersruimte. De belangrijkste wijzigingen van dit strafrecht voor jongeren van 12 tot 18 jaar gelden de vrijheidsstraf, de maatregel plaatsing in een inrichting voor jeugdigen en een verhoging van de maximumgeldboete van 500 naar 5000 gulden. Vanaf deze datum geldt voor jeugdige veroordeelden nog slechts één vrijheidsstraf. Deze vrijheidsstraf, jeugd-detentie, kent voor de categorie 12- t/m 16-jarigen een maximum van 12 maanden, voor de categorie 16- t/m 18-jarigen een maximum van 24 maanden. Het herziene jeugdstrafrecht biedt voorts een wettelijke basis voor taakstraffen (de zogenaamde werk- en leerstraffen via het officiersmodel of een rechterlijk vonnis) en de politie-afdoeningen in gemeentelijke HALT-projecten. Het nieuwe jeugdstrafrecht heeft ook de criteria uitgebreid op grond waarvan het volwassenenstrafrecht kan worden toegepast op jongeren van 16 tot 18 jaar. Deze criteria verwijzen naar de ernst van het strafbare feit, de persoonlijkheid van de dader en de omstandigheden waaronder het feit is gepleegd. Omgekeerd kan de rechter onder bepaalde omstandigheden het jeugdstrafrecht toepassen op jongeren van 18 tot 21 jaar (Bron: Verslag over de door de Coornhert-Liga georganiseerde studiedag: "De mondige minderjarige: meer straf, minder hulp?" in de: Justitiekrant, 6e jrg., nr. 12, 23 juni 1995).
2. Deze nieuwe fasering van het jeugdbestaan laat zien dat de koppeling tussen leeftijd bepaalde biologisch-genetische ontwikkelingen, psychologische rijping en moreel oordelen in levenslopen niet alleen een individuele ontwikkeling is, een psychobiografie, maar ook de resultante van maatschappelijke veranderingen die de verschuivende posities van jongeren in de samenleving weerspiegelen. De fasen van het jong-zijn zijn in die zin te beschouwen als maatschappelijke constructieprocessen in een eigentijdse vormgeving, een sociobiografie. De reeds vermelde herziening van het jeugdstrafrecht is daarvoor illustratief.
3. Historisch gesproken is deze relatie eerder omgekeerd. Vanuit het model van de pathologie worden de contouren van normaliteit, inclusief respectabiliteit, zichtbaar gemaakt. "Juvenile delinquents, engaging in wicked and antisocial acts, stand outside the mainstream of youth and adolescent activity. (...) The delinquents' dissimilarity from "normal youngsters" provides the warrant for public agitation about them. Juvenile delinquents constitute a social problem about which some must be done; these children must be converted into normal, nondelinquent individuals by some rehabilitative tactic or another" (Gibbons, 1970: 2). Rose stelt dan ook de vraag: "Where, how and by whom are aspects of the human being rendered problematic, according to what systems of judgement and in relation to what concerns? To take some pertinent examples, one might consider the ways in which the language of constitution and character comes to operate within the themes of urban decline and degeneracy articulated by psychiatrists, urban reformers and politicians in the last decades of the nineteenth century, or the ways in which the vocabulary of adjustment, maladjustment comes to be used to problematize conduct in sites as diverse as the workplace, the courtroom and the school in the 1920s and 1930s. To pose the matter in this way is to stress the primacy of the pathological over the normal in the genealogy of subjectification - our vocabularies and techniques of the person, by and large, have not emerged in a field of reflection on the normal individual, the normal character, the normal personality, the normal intelligence, but rather, the very notion of normality has emerged out of a concern with types of conduct, thought, expression, deemed troublesome or dangerous (Rose, 1985). This is a methodological as much as an

epistemological point - in the genealogy of subjectification, pride of place is not occupied by the philosophers reflecting in their studies on the nature of the person, the will, the conscience, morality, and the like, but in the mundane texts and programmes - on asylum management, medical treatment of women, advisable regimes of child-rearing, new ideas in workplace management, improving one's self-esteem - seeking to render these problems intelligible and, at the same time, manageable" (Rose, 1996: 131). Deze benadering geldt mutatis matundis ook de benadering, supervisie en behandeling van delinquenten, armen en langdurig werklozen die niet voldoen aan de institutionele, technologische eisen van normaliteit en respectabiliteit. "Technology, here, refers to any assembly structured by a practical rationality governed by a more or less conscious goal. Human technologies are hybrid assemblages of knowledges, instruments, persons, systems of judgement, buildings and spaces, underpinned at the programmatic level by certain presuppositions about, and objectives for, human beings" (Rose, *ibid.*: 132). Voor mensen met een uitkering en/of langdurig werkloos fungeren de sociale dienst en het arbeidsbureau als disciplinerende instituties; men kan het functioneren naar cliënten zien als: 'practices for the conduct of conduct' (Rose, *ibid.*: 139).

4. Binnen de jeugdcriminologie is het gebruikelijk om delicten (misdrijven) door jongeren gepleegd aan te duiden met de term delinquentie. Door volwassenen gepleegde delicten noemt men veelal criminaliteit. De scheidslijn wordt vooral bepaald door de leeftijd van de plegers. Voor jongeren tot 18 geldt vooral het jeugdstrafrecht; ze zijn strafrechtelijk gesproken nog minderjarig (zie ook noot 1). Hanteert men een ruimere leeftijdsgrens om jongeren aan te duiden, bijvoorbeeld een bovengrens tot 25, 26 jaar (soms zelf tot 30 jaar), dan vloeien delinquentie en criminaliteit in elkaar over.
Delinquentie wordt binnen de Amerikaanse criminologie vooral gezien als 'juvenile crime', maar daarbij moet worden aangetekend dat de inhoud van dit begrip in Amerika veel ruimer is dan in Nederland. "Juvenile delinquency statutes in the United States also includes an omnibus clause which gives the juvenile court control over youngsters who are identified as "immoral", ungovernable", "wayward" or "incorrigible". The specific language of these laws varies from state to state, but they all have the effect of allowing the court to take control over youths who have not violated a provision of the criminal code but who are believed to fall within one of these broader and more ambiguous categories, to extend its jurisdiction to nearly every kind of youthful peccadillo, no matter how trivial. The statutes declare, in effect, that all misbehavior of juveniles, however slight, is juvenile delinquency which falls within the purview of the courts" (Gibbons, 1970: 2-3; zie voor voorbeelden: 10). In Nederland zouden dergelijke 'misdragingen' vallen onder het begrip 'deviantie' (afwijkend gedrag).
5. Het willen begrijpen van de motieven van een dader (Verstehen) is natuurlijk van een geheel andere orde dan opbrengen van begrip (Verständnis). Als ik achter de motieven van een dader probeer te komen dan wil dat niet inhouden dat ik zijn gedrag goedkeur of vergoelijk. Iedereen is als individu verantwoordelijk voor de consequenties van zijn/haar handelen en kan daarop aangesproken worden. Veel delinquent gedrag is immers uit maatschappelijk oogpunt negatief en vraagt om een doeltreffende reactie/correctie in de vorm van een juridische sanctie.
6. In een van onze vorige publikaties (Miedema en Janssen, 1986) hebben we een aantal resultaten van onderzoek naar het ontstaan van de jeugdcriminaliteit en achtergronden daarvan als volgt samengevat:
 1. Jeugddelinquentie is vooral een probleem in geïndustrialiseerde en geurbaniseerde gebieden.

2. De meeste jongeren vertonen wel eens wetsovertredend gedrag (cf. dark-number onderzoek). In die zin is incidenteel deviant gedrag voor de meeste jongeren genormaliseerd gedrag.
3. De meeste daders hebben geen gestoorde persoonlijkheid, maar zijn 'normale' jongeren.
4. De gepleegde delicten zijn voor het merendeel 'bagateldelicten' (de zogenaamde veel voorkomende criminaliteit).
5. De delicten bestaan in Nederland op de eerste plaats uit vermogensmisdrijven (zo'n 80 %) en op de tweede plaats uit geweldsmisdrijven (incl. vernielingen).
6. De daders bestaan voor het overgrote deel uit mannelijke jongeren onder de 24 jaar.
7. Er zijn bepaalde piekleeftijden (16-18 jaar), die samenhangen met schoolloopbanen.
8. Het merendeel van de jongeren stopt na verloop van tijd met het plegen van delicten (leeftijd- of adolescentiegebonden criminaliteit).
9. De daders opereren vaak in groepsverband (de primaire groep van leeftijdgenoten, peer-groep).
10. Het merendeel van de delicten wordt gepleegd in de vrije-tijd. Hierbij moet worden aangetekend dat er nog relatief weinig bekend is over criminaliteit binnen bedrijf en school.
11. De gepakte daders komen voor het merendeel uit de lagere sociale strata.
12. Uit 'dark-number'- en cohortstudies kan worden afgeleid dat de (gepakte) daders meestal op jongere leeftijd met wetsovertredend gedrag zijn begonnen en voorts dat zij vaker en relatief ernstiger delicten plegen. Een relatief kleine groep, een harde kern van zo'n 5% à 10%, is verantwoordelijk voor een behoorlijk deel - geschat wordt zo'n 50% - van de gepleegde criminaliteit ('loopbaancriminaliteit').
13. Specifieke omstandigheden in de leefwereld, bijvoorbeeld in het ouderlijk gezin, in de school, op het werk kunnen bijdragen tot het ontstaan van een delinquente levensstijl (cf. Miedema en Janssen, 1986: 48).
Met betrekking tot punt 7 kan nog worden vermeld dat met sommige delicten eerder wordt begonnen dan met andere. "Brandstichting en winkeldiefstal beginnen gemiddeld op 10- à 11-jarige leeftijd, terwijl heling en fietsendiefstal gemiddeld drie à vier jaar later voor het eerst worden gepleegd" (Eijken, 1994: 61).
Aan deze opsomming kunnen volgende elementen nog worden toegevoegd:
14. De pakkans voor jongeren uit de lagere sociale strata kan samenhangen met een selectieve aandacht van opsporings- en vervolgingsinstanties. Hun delinquentie is vaak niet alleen ernstiger en frequenter (recidive), maar ook meer zichtbaar ('straatcriminaliteit'). Zij zijn meer onderworpen aan formele sociale controle en staan vaak vijandiger ten opzichte van autoriteiten.
15. Als er sprake is van loopbaancriminaliteit kan dit gepaard gaan met een zekere specialisatie dan wel voorkeur voor bepaalde delicten op basis van risico, selectie van gelegenheden, te verwachten materieel voordeel e.d.
16. Ook wanneer er sprake is van loopbaandelinquentie dan vormt de gepleegde delinquentie slechts een fractie van alle activiteiten, die deze jongeren vertonen. De meeste andere activiteiten kunnen in hoge mate conventioneel van aard zijn. De term delinquente jongeren is wat dat betreft misleidend. Men zou beter kunnen spreken over jongeren die meer en ernstiger vormen van delinquentie plegen dan hun doorsnee leeftijdgenoten. Criminaliteit is immers bij de meeste groeperingen een randverschijnsel (Eijken, *ibid.*: 63). Ferwerda (1992) noemt deze jongeren de *structureel* criminele jongeren.
17. Wanneer we kijken naar daderprofielen en slachtofferprofielen dan zien we dat bij jongeren deze elkaar overlappen. Gewelddelinquentie is vaak geweld van jongeren op buurt- en uitgaansniveau danwel rivaliserend geweld tussen vergelijkbare jeugdgroepen. Ook vermogensdelinquentie is vaak lokaal van aard, zij het dat daar buurtbewoners slachtoffer worden.

18. Door structurele maatschappelijke ontwikkelingen is het traditionele daderbestand aangevuld met nieuwe dadergroepen (minderheden, druggerelateerde criminaliteit, criminaliteit van werklozen, meisjescriminaliteit, criminaliteit verbonden met jeugdsubculturen) (zie ook Gibbons, 1970: 98-99).

Ook Braithwaite (1989) geeft in zijn boek 'Crime, Shame, and Reintegration' een aantal basale feiten, die volgens hem door de bestaande theorieën ('labelling, subcultural arguments, control theory, opportunity formulations en learning theories') niet adequaat worden verklaard. Zijn lijst van basale feiten ziet er als volgt uit:

1. Crime is committed disproportionately by males.
2. Crime is committed disproportionately by 15-25 year olds.
3. Crime is committed disproportionately by unmarried people.
4. Crime is committed disproportionately by people living in large cities.
5. Crime is committed disproportionately by people who have experienced high residential mobility and who live in areas characterized by high residential mobility.
6. Young people who are strongly attached to their school are less likely to engage in crime.
7. Young people who have high educational and occupational aspirations are less likely to engage in crime.
8. Young people who do poorly in school are more likely to engage in crime.
9. Young people who are strongly attached to their parents are less likely to engage in crime.
10. Young people who have friendships with criminals are more likely to engage in crime themselves.
11. People who believe strongly in the importance of complying with the law are less likely to violate the law.
12. For both women and men, being at the bottom of the class structure, whether measured by socio-economic status, socio-economic status of the area in which the person lives, being unemployed, being a member of an oppressed racial minority (e.g., blacks in the US), increases rates of offending for all types of crime apart from those for which opportunities are systematically less available to the poor (e.g., white collar crime).
13. Crime rates have been increasing since World War II in most countries, developed and developing. The only case of a country which has been clearly shown to have had a falling crime rate in this period is Japan" (Braithwaite, 1989: 44-50, samengevat in: Gibbons, 1994: 190). Voor een aantal stellingen over bendecriminaliteit verwijs ik naar: Schuyt, 1995: 145-146, die zich op een recent onderzoek van (Sánchez) Jankowski (1991) beroept.

In het transformatieproces van laat-adolescentie naar jongvolwassenheid treedt een ander significant verschijnsel op: de gewone (leeftijdgebonden of 'opgroei') jeugdcriminaliteit daalt fors bij het proces van volwassen worden. "The changes, which take place in at least five major spheres, are driven largely by age-stratification processes of the larger society and their ripple effects on social control, social integration, and social development:

1. greater access to legitimate sources of material goods and excitement: jobs, credit, alcohol, sex and so forth;
2. age-graded norms: externally, increased expectations of maturity and responsibility; internally, anticipations of assuming adult roles, coupled with reduced subjective acceptance of deviant roles and the threat they pose to entering adult status;
3. peer associations and lifestyle: reduced orientations to same-age/same-sex peers and increased orientations toward persons of the opposite sex and/or persons who are older or more mature;
4. increased legal and social costs for deviant behavior;
5. patterns of illegitimate opportunities: with the assumptions of adult roles, opportunities increasing for crimes (for example, gambling, fraud, and employee theft) that are less risky,

more lucrative and/or less likely to be reflected in official statistics" (Steffensmeier en Allan, 1995: 102-103). Volgens deze auteurs geldt dat: "... the power of sociological theories lies in their parsimony in explaining *both* the desistance from crime by the majority of the population during late adolescence *and* the amplification of criminal behavior and identity for the subpopulation of career offenders" (Steffensmeier en Allan, *ibid.*: 103).

Ik wil afsluiten met de resultaten van het onderzoek van Weerman (1995). In zijn onderzoek naar de relatie tussen bindingen en delinquent gedrag geeft Weerman aan dat de vraag naar het onderscheid tussen leeftijdgebonden delinquentie en structurele delinquentie vraagt om een gedifferentieerde beantwoording. Op grond van zijn analyses tussen drie groepen jongeren - niet-delinquent, middel-delinquent, zwaar-delinquent - in de leeftijdscategorie 15,5 en 17,5 jaar komt hij tot volgend overzicht:

(Tabel 6.2:) Variabelen waarop een verschil te constateren is tussen niet-delinquenten en de rest en variabelen waar een verschil te constateren is tussen zwaar-delinquenten en de rest.

Niet-delinquenten onderscheiden zich van middel- en zwaar-delinquenten door...	Zwaar-delinquenten onderscheiden zich van niet- en middel-delinquenten door...
Meer belang hechten aan school	Negatievere beleving van school
Kans op werk is meer een verliespost	Kans op werk is minder een verliespost
Betere relaties met ouders	Trekken zich minder aan van ouders
Meer 'bindings-aanbod' ouders	Minder controle door ouders
Meer controle door ouders	Ouders gelden minder als verliespost
Minder uren samen met vrienden	Meer uren samen met vrienden
Minder vaak 'ooit verkering'	Vrienden zijn minder een verliespost
Sterkere rol van religie	Hebben vaker verkering
Drinken vaker geen alcohol	Geloven minder vaak
Gebruiken minder soft-drugs	Hechten minder belang aan politiek
Minder spelen aan gokautomaat	Meer afwijzing van de maatschappelijke orde
Conventionele wets-/morele opvattingen	Meer gevoel van 'vijandigheid'
Minder vrienden die delinquent zijn	Drinken meer glazen alcohol per week
Meer zekerheid/richting op gebied school/werk	Gebruiken vaker soft-drugs
Meer zekerheid/richting op gebied ouders	Gebruiken vaker hard-drugs
Andere inhoud plaatsing op gebied ouders	Onconventionelere wets-/morele opvattingen
	Meer delinquentie van vrienden
	Meer delinquentie ouders, broer/zus, partner
	Minder exploratie op gebied school/werk

Bron: Weerman, 1995:88

7. "... literally thousands of variables differentiate significantly between official offenders and nonoffenders or correlate with self-reported offending" (Farrington, 1992: 256, geciteerd in Hirschi en Gottfredson, 1993: 58). Deze visie wordt overigens niet door iedereen gedeeld. Box stelt, met name refererend aan 'positivist non-sociological students of deviance': "Millions, perhaps billions, of pounds and man-hours were, and still are being, expended in this

manner. The result, however, hardly bears the fruit of these efforts; no consistent and valid differences between official deviants and a control group of conformists have been revealed. Some researchers have indeed discovered clear differences between the two groups, but other researchers, replicating or re-examining these studies, have consistently been unable to substantiate the original findings" (Box, 1981: 4). Maar ook etiologisch onderzoek door sociologen - bijvoorbeeld het zoeken naar oorzaken door het bestuderen van het uiteenvallen van gezinnen, verkeerde vrienden, sociaal desintegratie van wijken en een anomie-bevorderende cultuur - naar niet-biologische en niet-psychologische oorzaken ('external causes') vindt Box onbevredigend. "Unfortunately, like their non-sociological counterparts, sociological accounts of deviance have been dazzling in their rich variety, but disappointing in their substantiveness. They do represent a significant shift of emphasis from a defective individual to defective social circumstances, but their adherents hardly broke with the traditional assumption, that, in order to test hypotheses on deviants and deviance, it was adequate to study official deviants and compare them with samples of conformists" (Box, *ibid*: 4-5). Volgens Box moet een duidelijk onderscheid worden aangebracht in daders ('actors') en daden ('acts') en kan onderzoek onder officieel geregistreerde daders, immers een negatief geselecteerde populatie van mensen met afwijkend gedrag, geen uitsluitel geven voor devianten en deviantie. Vandaar zijn onderscheid in een drietal onderscheiden vragen: - waarom plegen mensen deviant gedrag ('deviance'); - waarom komen mensen met bepaalde kenmerken, zowel in sociaal als in psychologisch opzicht, vaker voor in officieel geregistreerde gegevens ('official deviants'); - waarom nemen sommige mensen een deviante identiteit aan ('deviants') (Box, *ibid*: 5).

8. "The **New Criminology**, as it was coined by a group of British researchers (zie: I. Taylor, P. Walton en J. Young, *The New Criminology. For a social theory of deviance*, 1973, S.M.), is based on a series of conflict-based assumptions, the most basic of which is that all capitalist societies are politically divided into ruling and subservient classes. [...] One of the major strengths of the new criminology is that it demystifies law and legal practices. It defines crime and criminality along political lines by defining laws as social rules designed to protect the power holders" (Winterdyk, 1996: 24-25).
9. Betekenissystemen ('meaning systems', 'symbol systems') zijn voor alles gedeelde, culturele producten. D'Andrade geeft een definitie van cultuur die aansluit bij onze opvattingen. Hij definieert cultuur als volgt: "Culture consists of learned and shared systems of meaning and understanding, communicated primarily by means of natural language. These meanings and understandings are not just representations of what is in the world; they are also directive, evocative and reality constructing in character. ... Through these systems of meanings and understandings, individuals adapt to their physical environment, structure interpersonal relationships and adjust psychologically to problems and conflicts. A great deal of what people do is culturally shaped - in the sense that both the goal and means are part of a learned shared system of understandings about the appropriate thing to do. ... Although large chunks of behavior come culturally packaged, there is always selection at the individual level and among alternative packages" (D'Andrade, 1990: 65-66, geciteerd in: Much, 1992: 54-55).
10. Uit onderzoek van Ferwerda et al. blijkt dat 2,1 procent van de jongeren tussen de 12 en 18 jaar gerekend kan worden tot de 'harde kern' van de jeugdcriminaliteit. Deze groep bestaat uit 95 procent uit jongens met een gemiddelde leeftijd van 15,9 jaar, die in een referentieperiode van 3 maanden meer dan 10 verschillende delicten pleegden, meer zware geweldsdelicten pleegden en frequenter in het bezit zijn van (steek- of slag-)wapens en als gevolg daarvan in aanraking komen met politie en/of justitie. Wat hun thuissituatie betreft, kan verder ver-

meld worden dat 31 procent van de harde kern -na scheiding van de ouders of het overlijden van één van de ouders - opgroeit in een éénoudergezin. (Ferwerda et al., 1995; zie verder Beke en Kleinman, 1993).

11. Zie voor een uitwerking van het begrip 'coping' - probleemhantering of aanpassing aan het probleem -, met name zoals gebruikt in het transactionele stressmodel van Lazarus (1966) en Cohen en Lazarus (1979), Folkman en Lazarus (1980); Miltenburg en Woldringh, 1990. "Coping heeft, aldus nog steeds Lazarus, twee functies, namelijk de beïnvloeding van de omgeving waardoor de bron van stress wordt weggenomen (probleemgericht coping-gedrag), en het reguleren van de emoties die gepaard gaan met het probleem (emotiegerichte coping)" (Miltenburg en Woldringh, *ibid.*: 51). Voor een verdere uitwerking van coping in het kader van de attributietheorie en sociale steun-theorie verwijst ik eveneens naar bovengenoemde auteurs.
12. Zie voor een discussie daarover bijvoorbeeld: Gibbons, hoofdstuk 10: "The Prospects for General and Integrated Theories", 1994: 176-198.
13. Heimer geeft bijvoorbeeld volgende korte beschrijving van een symbolisch-interactionistische theorie van delinquentie. Voor de motivationele component doet hij een beroep op het werk van Greenberg (1977). Verklaringen op structureel en individueel niveau worden zodoende verweven in een 'unified sociological framework'. "The interactionist perspective on delinquency views individuals, groups, and the broader organizational context as intertwined in an ongoing process (Heimer and Matsueda 1994; Matsueda 1992). According to the symbolic interactionist tradition in sociology, individuals give meaning to themselves, others, and situations by considering these social "objects" from the perspectives of significant others and reference groups (see e.g., Mead 1934; Shibusaki 1961, 1986; Goffman 1959; Turner 1962; Blumer 1969; Stryker 1980). The capacity to engage in role-taking allows actors to jointly construct definitions of situations. This joint negotiation of definitions makes cooperative social action possible (Mead 1934; Shibusaki 1961, 1981; Turner 1962; Stryker 1980; Hewitt 1987). Such cooperative social action in turn produces social structures such as positions and communication networks, which together constitute the broader social organization of society. Thus, social organization is ultimately a product of the meaning that individuals give to situations; yet at the same time, the structuring of positions and communications networks influences this meaning. [...] .. consistent with the tradition of differential association in criminology, an interactionist theory of delinquency argues that there will be differences across groups in definitions of situations and the law to the extent that communication networks vary (Heimer and Matsueda 1994)" (Heimer, 1995: 146). "The specific motivational mechanisms for delinquency will vary somewhat according to the nature and meaning of the offense. The social-psychological assumption is therefore, that delinquency is purposeful behavior motivated by the need to establish or preserve certain identities. This assumption is consistent with structural explanations of gender-race patterns of law violation ..., which argue that inequality motivates different types of law violation according to the actor's location in the power hierarchy of society" (Heimer, *ibid.*: 154; zie verder Hagan's 'power control theory', 1989).
14. Ik gebruik het woord excurs hier analoog aan het Duitse 'Exkurs', uitweiding, toegevoegde verhandeling. Het Nederlandse woord excursie kent weliswaar ook de betekenis uitweiding, maar wordt vooral geassocieerd met de betekenis van uitstapje, pleziertochtje.

15. Respectabiliteit hangt dan ook nauw samen met morele superioriteit; diegenen die daar niet aan voldoen zijn dan, als men in extremen denkt, moreel inferieur. Men verheft zichzelf door de ander te verlagen. Allerlei stijlvormen en controle-mechanismen kunnen gebruikt worden om leden van de lagere orde op hun plaats te wijzen/te houden. Valt de vermeende inferioriteit ook nog samen met zichtbare kenmerken dan is het gevaar van stereotypering en overgeneralisatie levensgroot aanwezig en dreigt een marginalisering van diegenen die niet aan de norm voldoen. Voorbeelden uit het verleden zijn de 'dangerous classes', de voormalige apartheid in Zuid-Afrika, discriminatie op basis van sekse en huidskleur, mensen 'met een schrammetje' (Schuyt, 1995: 155).
16. Het begrip zelf-controle wordt door Eisner beschouwd als het oorzakelijke scharnierpunt in een algemeen verklarende theorie op individueel niveau (zie zijn verwijzing naar: Elias, 1976; Gottfredson en Hirschi, 1990; Wilson en Herrnstein, 1985). Eisner definieert "... self-control as a personal *resource* for steering action including an *emotional component* (to be in control of ones emotions), a *strategic component* (to be able to reflexively cope with problems and challenges) and a *normative component* (to be able to act accordingly to internalised moral rules even in the presence of incentives not to do so). All three components of self-control have variously been shown to be linked to delinquency (e.g. Caspi, et al., 1994; Farrington, 1994; Gottfredson and Hirschi, 1990; Kaiser, 1989: 242; Kerschke-Risch, 1993; Miller, 1958; Wahl, 1989). Self-control is both an enabling and restraining personal resource in everyday life (Giddens, 1988). It mediates between the everyday chain of situations and the dispositions of an actor, with self-esteem (Kaplan, et al., 1986) arising as a consequence of succesful use of self-control in situations" (Eisner, 1995: 34-35).
17. Het ideale gezin kent een tweetal, in een aantal opzichten elkaar aanvullende, beschrijvingsrepertoires. Het ene is het markettingsideaal (in consumptief) opzicht zoals vooral door commercie en media verbreid; het andere is het normatieve pedagogische beeld van professionals in opvoeding en onderwijspraktijken, en uitgedragen in (populaire) handboeken, vrouwenbladen e.d. Kenmerken van het ideale gezin krijgen daardoor 'macht van vanzelfsprekendheid'. Daarnaast is nog het politieke discours, waarin het gezinsideaal als traditioneel burgerlijke samenlevingsvorm wordt uitgedragen en verdedigd. Zo heeft CDA-fractievoorzitter Heerma in de algemene beschouwingen in 1995 een pleidooi gehouden voor een reveil van gemeenschaps- en gezinswaarden. Dit laat onverlet dat er andere samenleef- en woonvormen, waarin kinderen opgroeien, bestaan. Het gaat mij evenwel niet om de structuur of samenstelling van een gezin of leefeenheid, maar om het 'pedagogisch regime' en andere factoren die het opvoedklimaat beïnvloeden.
18. Het gegeven dat een op de drie huwelijken uitloopt op een scheiding is in dit verband enigszins misleidend. Het aantal scheidingen van echtparen met kinderen is kleiner, een op de zes. In de overige 84 procent is sprake van een stabiel gezinsverband. Van gezinnen met kinderen is na vijf jaar meer dan 90 procent intact. In meer algemene zin blijkt dat 80 procent van de bevolking -12 miljoen mensen - leven in een leefeenheid. Acht miljoen in twee-ouder gezinnen, één miljoen in eenouder-gezinnen, drie miljoen in samenleefverband als paar. Volgens de Gezinsraad daalt het aantal eenouder-gezinnen sinds 1930 alleen maar. Deze samenlevingsvorm kent een levensduur van gemiddeld vijf jaar; dan verschijnt een nieuwe partner ten tonele (Bron: CBS; Jutta Chorus, Het vergeten gezin, NRC Handelsblad, 21 oktober 1995). In een onderzoek van het bureau Inter/View in 1994 bleek dat tweederde van de ondervraagde jongeren tussen 18 en 24 jaar het traditioneel burgerlijke gezin de beste samenlevingsvorm vond om in op te groeien.

19. Je zou kunnen stellen dat de middenklasse vooral 'stratum oriented' is: kinderen uit deze milieus anticiperen op hun terugkeer in datzelfde milieu na voltooiing van de studie (zie Righart, 1995: 167, die zich baseert op Janssen en Voesterman (1984) en Pinner). Als tegengesteld begrip kun je dan praten over arbeiderskinderen die vooral 'vocation oriented' zijn.
20. "Tot ver in de jaren zestig was de relatie die ouders met hun kinderen onderhielden dikwijls een materiële gezagsverhouding. De zorgen beperkten zich tot de nieuwe winterjas, terwijl de onderlinge band nu gepyschologiseerd is. Er is ruimte voor onderhandeling en kinderen kunnen argumenten aandragen. Ze zijn veel mondiger dan 25 jaar geleden en naarmate ze ouder worden en eigen inkomsten genereren blijkt er sprake van een gelijkwaardige discussie tussen de partijen. [...] Uit het scholierenonderzoek dat het NIBUD pas heeft afgerond, blijkt dat 85 procent erg gelukkig is. Ze vinden dezelfde dingen in het leven belangrijk als hun ouders, ze zijn volwaardige managers van hun eigen leven en lijken daar nog lol in te hebben ook. Schoolbума's zijn het, schoolvoorbeelden van burgermannen. [...] Er wordt gecommuniceerd over morele kwesties, over financiën en over het evenwicht tussen vrije tijd en studie" (Van den Akker, socioloog aan het Tilburgse instituut voor Arbeids- en gezinsvraagstukken, geciteerd in een artikel van: Jutta Chorus, Het vergeten gezin, in: NRC Handelsblad, 21 oktober 1995).
- De overgang van een meer autoritaire bevelshuishouding naar een meer egalitaire onderhandelingshuishouding, gebaseerd op wederzijds vertrouwen en zelfcontrole, kan men bijvoorbeeld plaatsen in de traditie van Elias over het civilisatieproces en het reguleren van geweld en impulsen. In de daarop geïnspireerde historisch-criminologische theorieën wordt de nadruk gelegd op de interactie tussen de ontwikkeling van natiestaten en de bijbehorende vorming van machtsmonopolies en de groeiende externe formele-controle; de toename van zelfcontrole, in eerste instantie vooral van toepassing op de sociale en culturele elite; de langzame diffusie van zowel externe controle en zelfcontrole van het sociale centrum naar de periferie (Gurr, 1981: 341, geciteerd in: Eisner, 1995: 21). Door de expansie van het kapitalisme en de kapitalistische produktiewijzen en ruilverhoudingen is in moderniserende staten sprake van een toenemende functionele differentiatie. De consequentie daarvan is een toegenomen niveau van wederzijdse interdependentie als substituuat voor de afwezigheid van intensieve persoonlijke bekendheid. "*Intensified self-control* therefore becomes a crucial social and cultural resource necessary for succesful participation in a modernising society (Elias, 1976: Bd. 2, 337,387). He argues that capitalism has contributed to the decline of interpersonal violence because - first - interpersonal violence is highly dysfunctional for the operation of markets based on mutual trust and - second - a higher degree of self-control and rationality is an important cultural resource for succesful participation in capitalist markets and modern urban societies. This type of argument has been elaborated even earlier by Max Weber, who argued that the expansion of capitalism is partly to be understood as a consequence of a cultural model based on higher levels of rationalised self-control (Weber, 1920)" (Eisner, *ibid.*: 21).
21. In de ontwikkeling van het sociaal netwerk van jeugdigen speelt de opvoeding een belangrijke rol. Zo stelt Ploeg: "Er is meermalen aangetoond (Dishion, 1990) dat er een verband bestaat tussen de opvoedingspraktijk van de ouders en het sociale netwerk van de kinderen. Hoe meer het gezin is ingebed in een sociaal netwerk, hoe meer ouders open staan voor steun uit hun omgeving, hoe meer responsiviteit en warmte zij leggen in hun interacties met hun kinderen, hoe groter de kans dat kinderen zich een dragend netwerk eigen maken. Jeugdigen die opgroeien in geïsoleerde gezinnen, met veel relationele problemen, zullen meer moeite hebben een sociaal netwerk op te bouwen dan jeugdigen die zich kunnen ontwikkelen in open, harmonieuze gezinnen, waar men meer child-centered opvoedt" (Ploeg, 1995: 79). "Jeugdigen met een lage sociometrische status (in de peergroup, S.M.) komen uit gezinnen

met uiteenlopende negatieve kenmerken. In dit verband zijn onder meer genoemd: een onveilige hechting, een sterk controlerende opvoedingsstijl, een dwingende disciplinerende, minder steun en minder responsiviteit. Het verband tussen deze wijze van opvoeden van de ouders en de lage sociometrische positie van de jeugdige wordt als indirect beschouwd. Dat houdt in dat de jeugdige zich onder een ongunstige opvoedstijl onvoldoende competent ontwikkelt om zonder problemen met leeftijdsgenoten om te gaan" (Ploeg, *ibid.*: 81). Ook uit de recente literatuurstudie van Junger-Tas (1996) over 'Jeugd en gezin', in opdracht van het Ministerie van Justitie uitgevoerd om de mogelijkheden van een preventief jeugd- en gezinsbeleid te onderzoeken, blijkt dat de affectieve band tussen ouder en het kind van invloed kan zijn op de delinquente ontwikkeling van een kind. Ditzelfde geldt voor opvoedfactoren als: aanwezigheid van ouderlijk gezag en toezicht en mate en kwaliteit van discipline in de opvoeding. Factoren als werkloosheid, armoede, psychische problemen, verslavingsproblemen blijken de opvoedingsmogelijkheden en de opvoedstijl van de ouders negatief te beïnvloeden. Vroegtijdige interventies, projecten om de opvoedvaardigheden van de ouders te ontwikkelen zijn het meest effectief in het voorkomen van de ontwikkeling van delinquent gedrag wanneer de kinderen nog jong zijn: tussen de 2 en 8 jaar. Voorts blijkt dat vroegtijdige interventies meer preventieve waarde hebben dan de behandeling van delinquent adolescenten.

22. In dat opzicht lijkt de gehechtheidstheorie van Bowlby (1969, 1979) de laatste jaren algemeen aanvaard te zijn. Kernbegrip in deze theorie is sensitieve responsiviteit: als de opvoeder met gevoel ingaat op de emoties van een kind, kan het kind zich hechten aan de opvoeder. Vanuit die veilige basis durft het kind de wereld te verkennen, er te spelen en zich te ontwikkelen. Hechting leidt tot 'basic trust' (zie ook: Giddens, 1991).
23. "The distributional logic of modernization risks .. is an essential dimension of the risk society, but only *one*. The global risk situations that come into being and the social and political dynamism of development and conflict they contain are new and considerable. But they overlap with social, biographical and cultural risks and insecurities. In advanced modernity, the latter have disembodied and reshaped the inner social structure of industrial society and its grounded and basic certainties of life conduct - social classes, familial forms, gender status, marriage, parenthood and occupations" (Beck, 1992: 87). "The broad distribution of more or less temporary unemployment .. coincides with a growing number of long-term unemployed and with new hybrids between unemployment and employment. The culture of social classes is unable to provide a context of orientation for this. Intensification *and* individualization of social inequalities interlock. As a consequence, problems of the system are lessened politically and transformed into personal failure. In the detraditionalized modes of living, a *new immediacy for individual and society* arises, the immediacy of *crisis and sickness*, in the sense that social crises appear to be of individual origin, and are perceived as social only indirectly and to a very limited extent" (Beck, *ibid.*: 89).
24. Deze verslechterende arbeidsmarktcondities houden ondermeer in dat jongeren na hun opleiding minder snel regulier werk vinden. "Bovendien concentreert flexibel werk zich in sterke mate bij jongeren: van de werkenden onder de 25 jaar heeft 19% een flexibel dienstverband, van de werkenden van 25-64 jaar slechts 5% (CBS b). Dit duidt erop dat vooral starters op de arbeidsmarkt met een flexibel contract genoeg moeten nemen" (SCP, 1996: 96). "Parallel aan de veranderingen in de aard en structuren van de werkgelegenheid heeft ook de samenstelling van de werkzame bevolking de afgelopen decennia een ingrijpende verandering ondergaan. Grofweg gesteld was twintig jaar geleden de doorsnee werkende een laag of middelbaar opgeleide autochtone man met een afhankelijke partner, of wel een traditionele

kostwinner met een huisvrouw thuis. In het midden van de jaren negentig is de doorsnee werkende veel moeilijker te karakteriseren en wordt de beroepsbevolking gekenmerkt door een grote verscheidenheid" (SCP, *ibid.*: 97). Ook voor midden en hoog opgeleide mensen geldt in toenemende mate het gegeven dat baan zekerheid door structurele veranderingsprocessen van economische aard verandert in baanonzekerheid.

25. Zie ook de in 1990 verschenen publikatie " Respectabiliteit onder druk?" van De Bie en Miedema over jongvolwassen vrouwen die langdurig in de bijstand zitten.
26. Als ik spreek over werkloze jongvolwassen mannen dan kan daarvoor ook gelezen worden jongvolwassen mannen met een uitkering dan wel ingeschreven bij een Sociale Dienst.
27. Was ik wel uitgegaan van delinquentie als insluitingscriterium dan had ik of een vooronderzoek moeten doen onder het cliëntenbestand, een soort screening, en op basis daarvan de positieve gevallen voor de onderzoeksgroep moeten recrutereren of ik had van het cliëntenbestand de gegevens moeten vergelijken met politie- en/of justitiegegevens en de geregistreerde cliënten met een politiedossier of strafblad moeten selecteren. Problemen van privacy-bescherming, toestemmingsperikelen en tijdverlies waren wellicht nog wel overkomelijk, maar vanaf het begin was ik in zijn algemeenheid meer geïnteresseerd in problemen van werkloosheid en werklozen dan in problemen van delinquenten die ingeschreven staan bij een Sociale Dienst *sec.* Dit laat onverlet dat met name deze categorie na hun detentie tal van problemen tegenkomen in relatie met het vinden van onderdak, een uitkering, een opleiding dan wel werk.
28. Het veldwerk, het interviewen van de cliënten in ons onderzoek, heb ik samen met Edgar de Bie verricht. Ieder van ons heeft de helft van de individuele gesprekken voor zijn rekening genomen. Ditzelfde geldt ook voor de uitwerking van de interviews. De analyse van het interviewmateriaal van de jongvolwassen mannen heb ik alleen verricht.